

"חמור" ולא כלים, ולא כל דבר שאינו בעל חיים.

ורבי יהודה — הסובר: בור חייב על הכלים — אמר לך:

"או" ["שור או חמור"] לרבות את הכלים לחיוב.

ורבנן "או" מיבעי ליה לחלק בין שור א-ד לחמור, שלא תאמר: אינו חייב עד שיפול בבורו שור וחמור גם יחד. (1)

ורבי יהודה הדורש "או" לרבות את הכלים, אמר לך: לחלק מ"ונפל שמה שור או חמור" נפקא, כי מאחר שכתב בלשון יחיד, ולא אמר "ונפלו", משמע שחייב על שור בפני עצמו, ועל חמור בפני עצמו.

ורבנן שהצריכו "או" כדי לחלק בין שור לחמור, אמרי לך: אי מ"ונפל" לבד, הייתי מפרש שאינו חייב אלא על שניהם כאחד, כי "ונפל" טובא נמי משמע, פעמים שכותבת התורה לשון יחיד ביחס לרבים, וכמו [שמות לו א]: "ועשה בצלאל ואהליאב וכל איש חכם לב". (2)

ומקשינן: מנין לרבות מעיקר הפסוק כל בעלי חיים, והרי אימא: "ונפל" — דמשמע כל מי שנפל — הרי "כלל", "שור וחמור" הרי "פרט", וקיימא לך:

"כלל ופרט, אין בכלל אלא מה שבפרט",

[מתשלום על פסולי המוקדשין] גבי בור, הואיל ומצינו בו פטור אחר, שפטור בו את הכלים.

ומקשינן עלה: אדרבה, נדרוש את הפטור גבי שור, שכן פטור בו חצי נזק בקרן תמה!?

ומשנינן: כוליה נזק — דומיא דפטור בשור פסולי המוקדשין — מיהת לא אשכחן פטור בשור, ואילו בבור מצינו פטור מכל הנזק לגבי כלים, ולכן מסתבר שהפטור המלא על שור פסולי המוקדשין גבי בור נאמר, ולא גבי שור.

שנינו במשנה: נפל לתוכו שור וכליו ונשתברו, חמור וכליו ונתקרעו, חייב על הבהמה ופטור על הכלים:

מבאר הגמרא, המתניתין — משנתנו הסוברת שבור פטור על הכלים — דלא כרבי יהודה, דתניא:

רבי יהודה מחייב על נזקי כלים בבור.

ומפרשינן: מאי טעמא דרבנן, שהם פוטרים את הבור על הכלים:

משום דאמר קרא גבי בור [שמות כ"א לד]: "ונפל שמה שור או חמור", ודרשינן:

"שור" ולא ארם.

2. עוד הביא רש"י דוגמא מהפסוק [דברים יג ג]: "ובא האות והמופת", [כך הם דברי הכתוב שם: "כי יקום בקרבך נביא או חולם חלום, ונתן אליך אות או מופת. ובא האות והמופת", וצריך תלמוד]; וכן [שמואל א יז]: "ובא הארי ואת הדוב".

1. מבואר בתוספות, שענין זה הוא מחלוקת רבי יונתן ורבי יאשיה שהובאה בכמה מקומות בש"ס, אם צריך "או" לחלק, וכגון: "אביו ואמו קלל", שנחלקו בו אם הלשון משמע שיקלל את שניהם, או דמשמע: "אביו קילל אמו קילל".

חד פרטא, [תכתוב התורה רק אחד משני הפרטים, ולא שור וחמור כפי שכתוב] —

ובהכרח שלכן כתבה התורה שני פרטים, כדי ללמוד מהפרט השני ב"אם אינו ענין" לדבר שהוא דומה לפרט משני צדדים [בעלי חיים, ונבלתן מטמאת במגע ובמשא], תנהו ענין לדבר שאינו דומה לפרט אלא מצד אחד, דהיינו עופות שהם בעלי חיים ואין נבלתם מטמאה במגע ובמשא.⁽⁵⁾

ומקשינן עלה: הי פרט נכתוב [וכי איזה פרט יכולה היתה התורה לכתוב בלי הפרט השני]?!?

והרי אי כתב רחמנא "שור" בלבד, הוה אמינא: בעל חי הקרב לגבי מזבח אין, אכן חייבים עליו, אבל בעל חי שאינו קרב לגבי מזבח, לא חייבים עליו.

ואי כתב רחמנא "חמור" בלבד, הרי הוה אמינא: בעל חי הקדוש בכזרה אין, אכן

ואם כן נאמר: "שור וחמור" אין, אכן חייב עליהם אם נפלו בכזר, אבל מידי אחרינא [שאר בעלי חיים], לא חייב עליהם.

אמרי בני הישיבה ליישב:

כתיב עוד: "בעל חבור ישלם", הרי חזר ובלל, וקיימא לן: "כלל ופרט וכלל, אי אתה דן אלא כעין הפרט", מה הפרט מפורש בעלי חיים, אף כל בעלי חיים.⁽³⁾

ואכתי מקשינן: מנין לנו ממקרא זה לחייב על כל בעלי החיים, והרי אימא: אי מה הפרט מפורש דבר שנבלתו מטמאה במגע ובמשא, אף כל דבר שנבלתו מטמאה במגע ובמשא, אבל עופות — שאין נבלתן מטמאה במגע ובמשא — (4) לא!

ומשנינן: אם כן — שהפרט נכתב, כדי לרבות רק דברים הדומים לפרט בשני צדדים, דהיינו שהם בעלי חיים וגם נבלתם מטמאה במגע ובמשא — נכתוב רחמנא

וטריפה לא יאכל לטמאה בה, מי שאיסורו משום משום כל תאכל נבילה וטריפה; רש"י לקמן סג א.

5. א. כתב רש"י, שלפי תירוץ הגמרא תיקשי: מנין לנו למעט אדם, שהרי שני הפרטים שנכתבו בתורה נצרכו לרבות בעלי חיים ועופות, ומנין נמעט אותו, אלא שהגמרא בלאו הכי מקשה מהך מילתא דעופות, ולפי מסקנת הגמרא מתיישב הכל.

ב. כעין זה לקמן סג א, ושם מקשה הגמרא, מנין לרבות עופות טמאין, ושם לא בא הכתוב לרבות אלא עופות טהורים שקצת טומאה יש בהם, שהם מטמאים בבית הבליעה.

3. מכאן יש ללמוד, שכל דבר שאינו בעלי חיים אין חייב עליו בכזר, ובכלל כלים הוא; וראה בתוספות לעיל י א ד"ה שיר, שהקשו שם על רש"י, דמשמע מדבריו, שהכזר חייב על התבואה, והם דחו דבריו, והוכיחו מלעיל מח ב שכל דבר שאינו בעלי חיים בכלל כלים הוא, מדמבואר שם שזקן של מים היו נזק של כלים, ולכאורה מוכח כן גם מסוגייתנו.

4. נבלת עוף טהור מטמאת בבית הבליעה בלבד, ונבלת עוף טמא אינה מטמאת כלל, וכמבואר בחולין ק ב: "יכול תהא נבלת עוף טמא מטמא בגדים אבית הבליעה, תלמוד לומר נבילה בל תאכל נבילה וטריפה, יצא זה שאין איסורו

חייבים עליו, אבל בעל חי שאין קדוש בכבודה כגון סוסים וגמלים, לא חייבים עליו.

ואם כן אי אפשר לומר, שלכן כתבה התורה את שני הפרטים כדי לרבות עופות, ואכתי תיקשי: שמא אין חייבים אלא על הדומה לפרט בשני צדדים, דהיינו, שהוא בעל חי, ואף נבלתו מטמא במגע ובמשא, אבל עופות מנין שהוא חייב עליהם!?

אלא מכח קושיא זו מפרשת הגמרא טעם אחר, מנין שאף על העופות חייבים, ואין ממעטים אותם, משום שאינם דומים לפרט בטומאת מגע ומשא בנבלתם:

כי אמר קרא: "והמת יהיה לו", ומרבינן: כל דבר מיתה.⁽⁶⁾

ומקשינן: בין לרבנן דקא ממעטי להו לכלים מדכתיב "חמור", ובין לרבי יהודה דקא מרבי להו לכלים מדכתיב "או", ואם לא כן היה דורש אף הוא מ"חמור" למעט את הכלים, וכי אטו כלים בני מיתה נינהו, ונמצא שהם ממועטים ממילא, ואין צריך "חמור" כדי למעטם.⁽⁷⁾

אמרי בני הישיבה ליישב:

שבירתן של כלים זו היא מיתתן, ובכלל "והמת יהיה לו" הם, ואם לא שמיעטה התורה "חמור", היינו מחייבים בבור אף על הכלים.⁽⁸⁾

ואכתי מקשינן לרב דאמר: בור שחייבה עליו תורה, להבלו ולא לחבטו, אם כן תיקשי:

בין לרבנן שהוצרכו למקרא למעט את הכלים, ובין לרבי יהודה המחייב על כלים בבור, וכי אטו כלים בני הבלא נינהו [וכי מזיק ההבל לכלים], ואין שייך להתחייב עליהם!?

אמרי בני הישיבה ליישב:

כלים שמיעטה תורה לדעת חכמים, ולרבי יהודה חייב עליהם, היינו דוקא בכלים חדתי דמופקעי מהבלא [בכלים חדשים, הפוקעים בהבל הבור].

ואכתי מקשינן: והרי האי "והמת יהיה לו"

6. אפשר, שכיונת הגמרא היא לדרוש את הפסוקים במידת "ריבוי ומיעוט", וכעין המבואר בעמוד ב, ראה שם.

7. נתבאר על פי התוספות, שתמהו: הניחא לרבנן אכן קשה, כי מאחר שאת הפסוק יש לנו לדרוש באופן שאין בכלל אלא בעלי חיים, אלא דמרבינן אף עופות מדכתיב "והמת יהיה לו", אם כן תיקשי: מהיכי תיתי לרבות כלים שאינם בעלי חיים ואינם בני מיתה, עד שהוצרכנו ל"חמור" כדי למעט את הכלים; אבל לרבי

יהודה מאי קשיא, והרי אדרבה כיון שמן הכתוב אין לנו מקור לחייב על הכלים, לכן הוצרך "או" לרבות!?

ותירצו התוספות: "דלרבי יהודה נמי הוה ממעט כלים מ"חמור" אי לאו ריבויא [ד"או"], ולהכי פריך: בין לרבנן דממעטי להו כלים מ"חמור", ובין לרבי יהודה דמרבה להו כלים מ"או" [כדי] לאפוקי ממיעוט ד"חמור": הא לאו בני מיתה נינהו".

8. כתב רש"י בד"ה שבירתן זו היא מיתתן:

— שלמדת ממנו לרבות כל דבר מיתה — מיבעי ליה לכדרבא, דאמר רבא: שור פסולי המוקדשין שנפל לבור, פטור, משום שנאמר: "והמת יהיה לו", במי שהמת שלו, יצא זה שאין המת שלו, וכמבואר לעיל נג ב.

אלא מכח קושיא זו חוזרת בה הגמרא, ואכן אל תאמר שריכתה התורה כל דבר ואפילו עופות משום שאמרה תורה: "והמת יהיה לו", אלא משום דאמר קרא: "בספ ישב לבעליו", כדי לרבות כל דבר דאית ליה בעלים שחייבים עליו אם הוזק בבור.

אי הכי — שמ"כסף ישיב לבעליו" יש לנו לרבות הכל — אפילו כלים ואדם נמי יהיה חייב עליהם! (9) ומשנינן: כי אמר קרא: "שור" ולא אדם, "חמור" ולא כלים.

ומקשינן לרבי יהודה דקא מרבי להו לכלים, בשלמא "שור" ממעט ביה אדם —

אלא "חמור" מאי ממעט ביה כיון שאין הוא ממעט ממנו את הכלים! (10)

למעט שטרי חוב שנפלו בבור ונשחתו, שאין חייב עליהם [משום שאין גופן ממון, דומיא דכל הפרטים]!?

ותירצו: אפילו אדם המזיק שטרות אינו חייב אלא משום "דינא דגרמי", שגרם להפסיד חובו, ואפילו למאן ד"דאין דינא דגרמי" אינו אלא מדרבנן, וכמו שהוכיחו, ואם כן אין צריך למעט שטרות שלא יתחייב לשלם כשנפלו בבורו; [וראה עוד בתוספות לקמן סב ב שכתבו כעין זה, שאין צריך למעט שטרות מכפל, כיון שאפילו אם איבדו בידים אינו חייב אלא משום דינא דגרמי].

ומיהו אכתי תיקשי לדעת הראשונים הסוברים ש"דינא דגרמי" הוא מן התורה!?

וב"קצות החושן" [שפו א] תירץ, על פי המבואר בתוספות לקמן עא ב ד"ה וסבר: "דעד כאן לא מחייב רבי מאיר בדינא דגרמי, כגון בשורף שטרותיו של חבירו וכיצא בו, שראוי השטר לכל העולם למכור ולגבות בו", אבל דבר שאינו שוה אלא למחזיק בו, לא, ראה שם; ואם כן בשטרות שמכירתן רק מדרבנן, אי אפשר שיבוא הפסוק למעט שטרות, ואפילו למאן דדאין דינא דגרמי, [וראה ב"אילת השחר"

"הילכך לרבנן אתא "חמור" למעוטינהו, הואיל ולא מיתה ממש היא, ו"שור" למעוטי אדם שאינו מין בהמה; ואי כתב רחמנא חד [כלומר: לכתוב מיעוט אחד, ונמעט מה שאינו מין בהמה], הוה אמינא למעוטי אדם אבל כלים לא, דכי קא ממעט בעלי חיים דכוותיה קא ממעט, להכי איצטריך "חמור".

ומה שכתב רש"י, שכלים נתמעטו משום שלא מיתה ממש היא, לכאורה כל זה אינו אלא לפי מה דסברה הגמרא עכשיו, דמרבין "עופות" מ"והמת יהיה לו", אבל לפי מסקנת הגמרא שמרבין עופות מדכתיב "כסף ישיב לבעליו", ושוב אין אנו צריכים לתירוץ הגמרא "שבירתן זו היא מיתתן", אם כן מיעוט כלים אינו תלוי במה שאינה מיתה גמורה, ומיהו דוחק לפרש כן ברש"י, וצריך תלמוד; [וראה עוד מה שציינו ב"ספר המפתח" על דברי רש"י אלו].

9. אף לפי מה שסברה הגמרא בתחילה, שהריבוי הוא מ"והמת יהיה לו", יכולה היתה הגמרא לשאול: "אי הכי אפילו אדם נמי".

10. א. הקשו התוספות: נאמר ד"חמור" בא

אלא (11) אמר רבא:

”חמור” דבור — כלומר: תיבת ”חמור” האמורה בפרשת בור — לדעת רבי יהודה, ו”שה” דאבידה (12) — כלומר: תיבת שה האמורה בפרשת השבת אבידה — לדברי הכל — קשיא, למה נכתבו.

שנינו במשנה: נפל לתוכו שור חרש שוטה וקטן, חייב:

ומפרשינן: מאי שור חרש שוטה וקטן?!

אילימא: שור של חרש, שור של שוטה, שור של קטן, כך הרי אי אפשר לומר, כי:

הא שור של פקח וכי אטו פטור הוא?! וכי היכן פטרה התורה את בעל הבור כשנפל בו שור של פקח.

אלא אמר פירש רבי יוחנן את משנתנו:

שור שהוא בעצמו חרש, שור שהוא שוטה, שור שהוא קטן. (13)

ב-ד ואכתי מקשינן: הא שור שהוא פקח וכי אטו פטור עליו בעל הבור?! והרי זו מנין לנו, והיכן פטרת התורה.

אמר תירץ רבי ירמיה: לעולם אף על שור

פקח חייב בעל הבור, אלא שמשנתנו בדרך ”לא מבעיא” קאמר [לא רק זו, אלא אף זו]:

לא מבעיא [אין צריך לומר] שור שהוא פקח, דחייב, אבל שור חרש שוטה וקטן, אימא: חרשותו גרמה לו ליפול בבור, או שטותו גרמה לו, או קטנותו גרמה לו ליפול בבור, ואם כן ליפטר בעל הבור —

קא משמע לן משנתנו שאפילו אם נפל בבור שור חרש שוטה וקטן, הרי בעל הבור חייב בתשלום נזקיו.

אמר ליה רב אחא לרבינא:

והתניא: נפל לתוכו של הבור בר דעת, פטור, ומאי לאו שור בר דעת, וכי אטו אין הכוונה לשור פקח, שאם נפל בבור הרי הוא פטור עליו; הרי בהדיא שפטור על שור של פקח, ותיקשי: מהיכן למדנו לפוטרו?!

אמר תירץ ליה רבינא לרב אחא: לא כאשר פירשת את הברייתא, אלא בר דעת היינו אדם פקח, אבל על שור פקח הוא חייב. (1)

חזר רב אחא והקשה לרבינא: אלא מעתה שכוונת הברייתא לאדם בר דעת — וכי אטו: אדם בן דעת הוא דפטור עליו, הא לאו בן דעת הוא, חייב?!

א מתבאר למה נכתבו הפרטים: שור, חמור ושמלה, אחר שכלה התורה ”לכל אבדת אחיך”, אבל ”שה” קשיא למה נכתב.

13. וענין הקטן בזה, כל שלא הגיע ללמוד חרישה, שמתוך ביעוטו אינו נשמר, כמו שנאמר: ”כעגל לא לומד”, מאירי.

1. בפשוטו, הפטור באדם פקח הוא משום שהיה לו להתבונן, ואנוס הוא; ונמצא שלפי סברת

שפקק הרבה בדברי ה”קצות החושן”, שאינו דומה לדברי התוספות דשם].

11. לשון ”אלא” צריך תלמוד.

12. הוא בדברים כב: ”לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים, והתעלמת מהם, השב תשיכם לאחיך... וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו, וכן תעשה לכל אבידת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה, לא תוכל להתעלם”, ובבבא מציעא כז